

О. В. Комеліна,
к. е. н., доцент, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНО- ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглянуто особливості фінансового забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності в умовах поглиблення світової фінансової та економічної кризи. Визначено напрями та заходи по вдосконаленню фінансового механізму з урахуванням рівнів його реалізації, застосування яких може забезпечити стабілізаційні ефекти, попередити згортання інноваційно-інвестиційних процесів та подолати просторові диспропорції у розвитку країни та її регіонів.

There are features of the financial providing of innovative investment activity are considered in this article in the conditions of deepening of world financial and economic crisis. Certainly directions and measures of perfection of financial mechanism taking into account levels its realization. Their application can provide stabilizing effects, warn rolling up of processes of innovative investments and overcome spatial disproportions in development of country and its regions.

ВСТУП

Кризові умови розвитку України та її регіонів у першій половині 2009 р. супроводжуються суттєвим скороченням обсягів виробництва в основних сферах господарства, що неодмінно вплине й на формування ресурсної бази фінансової системи країни в цілому та фінансове забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності зокрема. Отже, у нових умовах функціонування української економіки невідкладними стають завдання пошуку та ефективного використання фінансових ресурсів, вдосконалення фінансового механізму забезпечення інноваційно-інвестиційних пріоритетів її розвитку.

Проблеми формування фінансового механізму достатньо досліджені у наукових працях українських вчених В. Бесєдіна, Т. Вахненка, О. Волкова, І. Луніної, І. Лютого, В. Міщенко, В. Опаріна, В. Пархоменко, В. Федосова, С. Юрія та багатьох інших. У роботах С. Онишко, А. Кузнєцової, Л. Федулової, А. Пересади, А. Поддєрьогіна, В. Точиліна, В. Черваньова, А. Чухна досліджено різні аспекти фінансового забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності. Регіональні аспекти інноваційно-інвестиційного розвитку України досліджували І. Бистряков, М. Бутко, О. Дацій, Л. Дейнеко, М. Денисенко, Т. Заяць, В. Куценко, А. Лисецький, В. Міщенко, В. Онікієнко, А. Федорищева, М. Хвесик, Л. Чернюк, В. Чижова та ін. Проте, динамічність розвитку глобальної економічної системи, швидке розгортання світової

фінансово-економічної кризи та їх вплив на економіку України підвищують актуальність досліджень щодо формування ефективного фінансового механізму забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Основним призначенням фінансового механізму забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності (ІІД) є створення умов для формування та ефективного використання фінансових ресурсів на всіх етапах інноваційного процесу. В умовах поглиблення світової фінансово-економічної кризи важливим є визначення тих напрямів та заходів вдосконалення фінансового механізму, комплексне застосування яких може забезпечити стабілізаційні ефекти, попередити згортання інноваційно-інвестиційних процесів та подолати просторові диспропорції у розвитку країни та її регіонів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вплив світової фінансово-економічної кризи на українську економіку лише посилив важливість забезпечення необхідних умов процесу продукування нового знання, корисної інформації, створення необхідних механізмів їх поширення та перетворення у вагомий ресурс інноваційного розвитку, визначення інноваційно-інвестиційних пріоритетів, що у результаті мають забезпечити необхідні структурно-технологічні зміни у роз-

витку країни. Узгоджені між собою модель інноваційно-інвестиційного розвитку та механізм її фінансового забезпечення мають відповідати потребам інтегрування країни та її регіонів у глобальне середовище й забезпечувати інші масштаби інноваційної діяльності.

У сучасному розумінні інноваційно-інвестиційна діяльність розглядається як цілеспрямований процес змін, в якому органічно поєднані процеси створення інновацій, їх фінансового забезпечення і реалізації в реальній економіці. Сутність, роль, значення та функції ІІД як процесу визначаються змістом кардинальних перетворень у світовій економіці, що відбулися протягом останнього століття.

По-перше, активний науково-технічний розвиток призвів до прискорення зміни технологічних укладів у багатьох країнах світу, що створило передумови для подальшого поглиблення їх диференціації за показниками розвитку, посилення конкурентної боротьби та її міжнародного характеру.

По-друге, в організації виробничої діяльності все більшу роль відіграють нематеріальні фактори, людський капітал, що потребує певного спрямування інвестиційних потоків.

По-третє, відбувається зміна ролі основних суб'єктів ІІД як носіїв відповідних інтересів, що посилює необхідність постійного моніторингу інноваційно-інвестиційних процесів та їх фінансового забезпечення з урахуванням суспільних інтересів розвитку.

По-четверте, набули поширення процеси глибокої інтеграції країн світу та формування глобальних регіонів як потужних територіальних анклавів з власними пріоритетами та ціннісними орієнтирами розвитку, особливостями організації ІІД, які суттєво впливають на розвиток усього світового господарства. За таких умов зростає роль інноваційних форм територіальної організації розвитку продуктивних сил та створення умов їх інтеграції у глобальне середовище, що з одного боку підвищує стабільність функціонування цих структур на глобальному та національному рівнях, а з іншого — сприяє просуванню перш за все організаційних та технологічних інновацій.

По-п'яте, створені світові інститути регулювання розвитку (МВФ, СОТ, СБ) — нові регіональні інтеграційні утворення, які здатні активно впливати на стратегію розвитку країн світу, незалежно від їх рівня розвитку. Отже, значно актуалізуються завдання підвищення конкурентоспроможності країни та її регіонів, визначення пріоритетів ІІД та формування умов їх реалізації.

Враховуючи об'єктивну багатосуб'єктність ІІД, їх ціннісні орієнтири виступають важливішим фактором, що регулює, детермінує мотивацію їх діяльності. Від того, чи створені умови для інтеграції сукупності ціннісних орієнтацій усіх суб'єктів ІІД та їх перетворення в цілісну, стійку, несуперечливу систему переконань (позицій) залежать модель суспільного відтворення та кінцеві результати суспільного розвитку. Значною мірою на зміст і характер ІІД впливають сформованість і стабільність інноваційного середовища, інноваційна привабливість території, галузей, підприємств, що, поряд із суперечливістю у ціннісних орієнтаціях, породжують особливості поведінки основних суб'єктів ІІД України:

— на рівні підприємств — навіть за умов державної підтримки ІІД переважає орієнтація на менш ризиковані види діяльності, які є або традиційними для економіки країни, або зорієнтованими на зовнішній ринок, або силовими. У такій ситуації розвиток венчурного під-

приємства є обмеженим;

— на регіональному рівні — зміна регіональних інноваційних пріоритетів розвитку знаходиться в залежності від наявних інвестиційних потоків (внутрішніх та зовнішніх), які, до речі, можуть співпадати чи не співпадати зі стратегією розвитку регіону. Регіон як вагомий суб'єкт ІІД має обмежені можливості та фінансові ресурси для реалізації завдань інноваційно-інвестиційного розвитку;

— на державному рівні — відбувається періодична зміна законодавчого забезпечення інноваційної діяльності або призупинення дії її окремих, проте суттєвих положень, пріоритетів регіональної державної політики щодо інновацій та інвестицій. Роль та значення держави у реалізації інноваційно-інвестиційної моделі розвитку потребують перегляду та обґрунтування з урахуванням економічної ситуації в країні;

— на світовому рівні — спостерігається зміна вимог до організації виробничої діяльності у результаті поглиблення територіального поділу праці (а, можливо, й принципової зміни міжнародної спеціалізації країни) під впливом дії процесів інтеграції, глобалізації, транснаціоналізації, розвитку науково-технічного прогресу. Поглиблення міжнародної конкуренції змушує фірми підвищувати свою ефективність та активізувати інноваційну діяльність; глобалізація змінює галузеву структуру економіки країн, примушує їх створювати нові виробництва і пристосовувати до нових умов інституційні структури. Отже, ІІД все більше набуває рис інтернаціональної діяльності.

Про інноваційну діяльність можна вести мову, коли виникає нова якість у процесі цільового перетворення природно-суспільного середовища [1, с. 46]. Доведено, що основними компонентами інноваційної діяльності виступають новини, новації, нововведення, інвестиції, інновації, а засобами її реалізації є матеріальні, інтелектуальні, інформаційні, організаційно-економічні, соціально-економічні фактори, інвестиційний капітал, інноваційний капітал, особливості залучення яких визначаються особливостями та динамікою їх відтворення. Кожний етап інноваційної діяльності супроводжується потоками інвестиційних ресурсів, а ефективність фінансового механізму забезпечення ІІД визначає результативність ІІД на кожному з виділених рівнів її здійснення.

Сутнісні характеристики ІІД у широкому розумінні розкривають особливості певного етапу життєдіяльності суспільства, є результатом дії механізму поєднання сукупності ресурсних факторів суспільного розвитку (природно-географічних, соціальних, економічних, політичних, науково-технічних та ін.) та факторів впливу (глобальних, національних, регіональних, локальних, індивідуальних). У вузькому розумінні — ІІД забезпечує такий підхід щодо використання факторів виробництва, який дає змогу реалізувати конкретні інноваційні пріоритети розвитку суб'єктів цієї діяльності. Результатом цієї діяльності є нова якість нового рівня взаємодії факторів виробництва шляхом використання науково-технічних знань. За іншим підходом ІІД визначається як "складна динамічна система, що ґрунтується на комплексі фінансово-економічних важелів і стимулів, яка поєднує технологічні процеси та форми організації виробництва на основі найновіших досягнень науки і техніки із формами їх багатостороннього фінансування. Основним завданням ІІД є пошук та ефективне використання фінансових ресурсів для доведення наукових, технічних ідей та розробок до конкретної продукції та

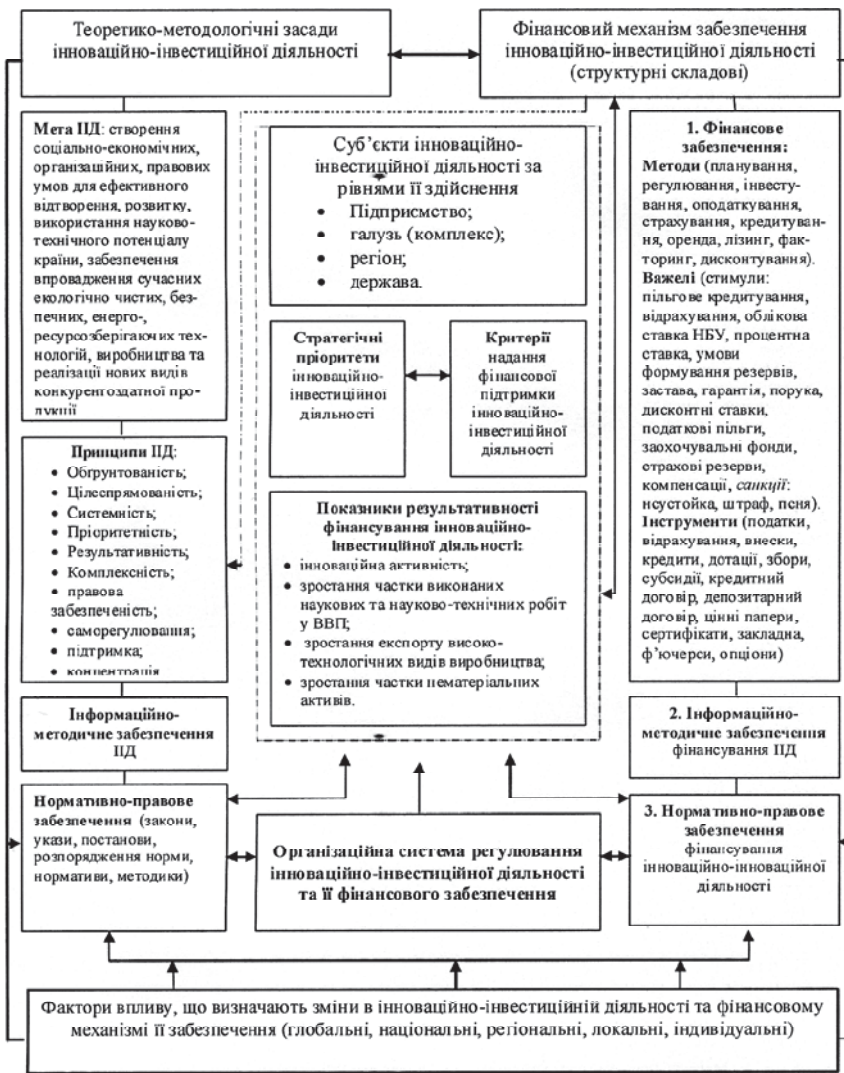

Рис. 1. Модель фінансового механізму забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності

можливостей реалізації інноваційного проекту із використанням законодавчо визначених фінансово-економічних важелів і стимулів інноваційної та інвестиційної діяльності. Інноваційним вважається підприємство (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо), або об'єднання підприємств, що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 відсотків його загального обсягу продукції і (або) послуг [3].

ІІД регіону має розглядатися як процес забезпечення таких системних змін, що супроводжуються, з одного боку, прискоренням бажаних структурно-технологічних зрушень, формуванням інноваційних територіальних структур, створенням умов людського розвитку та забезпечує прогресивний розвиток регіону в цілому. А з іншого — може розглядатися як пошук методів, способів, форм та засобів ефективного використання наявних фінансових ресурсів для максимального повного залучення територіального потенціалу як основи забезпечення інноваційного процесу, створення передумов формування регіональної інноваційної системи. Зміст ІІД регіонів України визначається їх наявним інноваційним потенціалом, інвестиційною привабливістю, а також фінансовими ресурсами, які відіграють роль важливого фактору розвитку.

У практичній площині фінансове забезпечення ІІД регулюється ЗУ "Про інноваційну діяльність", в якому до компетенції обласних і районних рад віднесено: затвердження регіональних інноваційних програм, визначення коштів бюджету для їх фінансової підтримки, фінансування яких здійснюється через державні інноваційні фінансово-кредитні установи (їх регіональні відділення), контроль за використанням бюджетних коштів. До компетенції представницьких органів місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради) віднесено: затвердження місцевих інноваційних програм та відповідним чином забезпечення їх реалізації, фінансової підтримки в межах коштів бюджету розвитку; створення комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ для фінансової підтримки місцевих інноваційних програм за кошти місцевих бюджетів, затвердження їх статутів чи положень про них.

На галузевому рівні ІІД має

технології, які мають попит на ринку" [2].

На рівні підприємства зміст ІІД визначається необхідністю забезпечення його конкурентоспроможності шляхом ефективного поєднання наявних ресурсних

до компетенції обласних і районних рад віднесено: затвердження регіональних інноваційних програм, визначення коштів бюджету для їх фінансової підтримки, фінансування яких здійснюється через державні інноваційні

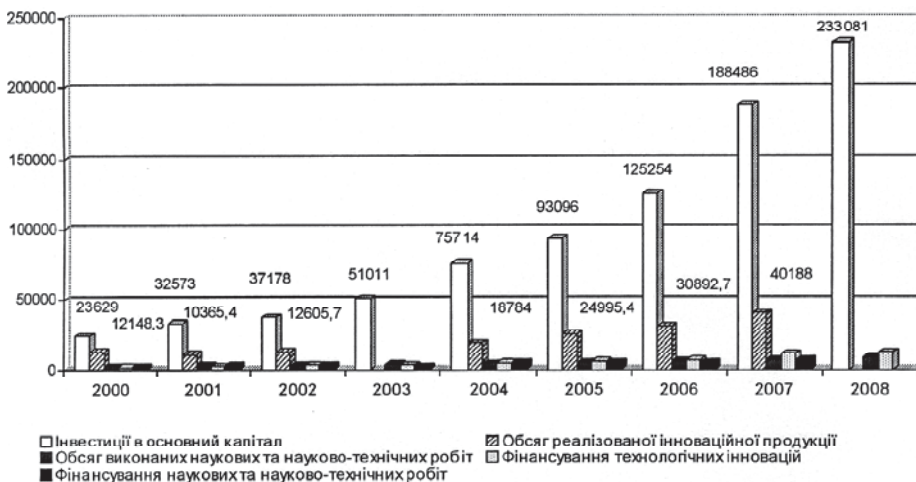

Рис. 2. Динаміка фінансування ІІД в Україні у 2000—2008 рр.

Таблиця 1. Структура фінансування наукових та науково-технічних робіт за джерелами в Україні в 2000—2007 рр.

Джерела фінансування	2000 р.		2005 р.		2007 р.		2007 р. до 2000 р. у п.п
	млн грн.	%	млн грн.	%	млн грн.	%	
Всього, у т.ч.	2046,3	100,0	5160,4	100,0	6149,2	100,0	-
кошти Держбюджету	614,5	30,0	1711,2	33,2	2815,4	45,8	15,8
кошти місцевих бюджетів	0,0	0,0	26,5	0,5	26,9	0,4	0,4
кошти позабюджетних фондів	18,5	0,9	24,9	0,5	18,3	0,3	-0,6
власні кошти	61,3	3,0	338,5	6,6	521,1	8,5	5,5
кошти замовників України	785,8	38,4	1680,1	32,6	1725,7	28,1	-10,3
кошти іноземних замовників	477,1	23,3	1258,1	24,4	978,7	15,9	-7,4
інші кошти	89,1	4,4	121,2	2,3	63,1	1,0	-3,4

підтримку пріоритетних напрямів інноваційної діяльності на державному, галузевому, регіональному та місцевому рівнях на середньо-та довгострокову перспективу, формування нормативно-правового забезпечення ІД, створення механізмів підтримки ІД у межах державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних та науково-технічних програм, спеціальних фондів, інноваційної інфраструктури, впровадження непрямих методів

забезпечувати позитивний вплив на її структуру, забезпечення ринку конкурентоспроможними товарами та прискорення інтеграції галузі (чи комплексу) у світове виробництво, створення галузевої інноваційної системи. Такий підхід реалізований у концепції проекту Загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості на період до 2017 року (схвалена розпорядженням КМУ від 9 липня 2008 р. № 947-р). З метою розвитку ІД у промисловому комплексі та концентрації потенціалу держави, регіонів, бізнесу і суспільства передбачається запровадження ефективних механізмів їх взаємодії.

ІД на державному рівні передбачає визначення та

регулювання (податкових пільг, пільг кредитування, амортизаційної політики), ринкових механізмів, створення національної інноваційної системи.

Таким чином, фінансовий механізм як основа управління процесом фінансового забезпечення ІД через оптимальне поєднання сукупності форм та методів, фінансових відносин, стимулів, важелів та інструментів його реалізації в конкретних умовах розвитку має забезпечувати якість такого фінансування. Саме тому своєчасна оцінка впливу факторів, що визначають динамічність зміни середовища розвитку (від глобального до локального), а також чіткість визначення стратегічних цілей та

Таблиця 2. Регіональна структура фінансування наукових та науково-технічних робіт за джерелами фінансування в Україні у 2007 р. (%)

Регіони України	Всього	У тому числі за рахунок						
		держ-бюджету	коштів місцевих бюджетів	позабюджетних фондів	власних коштів	коштів замовників		інших джерел
						підприємств та організацій	іноземних держав	
Україна	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
АР Крим	2,04	1,98	10,82	41,33	1,53	1,91	1,64	4,87
Вінницький	0,66	0,54	3,94		1,35	0,58	0,74	0,36
Волинський	0,19	0,24			0,15	0,24		
Дніпропетровський	9,67	8,46	0,29	2,70	3,49	11,32	13,79	12,24
Донецький	5,95	3,72	2,08		18,94	8,52	1,41	1,55
Житомирський	0,26	0,34	0,32		0,88	0,09	0,01	
Закарпатський	0,28	0,52	0,46	0,74	0,39	0,01	0,01	
Запорізький	5,07	0,55	2,90		2,18	8,00	14,92	0,58
Івано-Франківський	0,73	0,41	1,39	0,20	0,28	1,77	0,02	1,39
Київський	2,18	3,38	1,04	8,55	1,73	0,79	0,01	23,07
Кіровоградський	0,33	0,16	0,43		2,81	0,07		0,00
Луганський	1,38	0,60	5,23	0,84	3,68	1,76	1,58	2,36
Львівський	3,91	4,38	6,29	1,94	2,03	4,84	1,12	15,76
Миколаївський	2,73	0,82	1,31		8,87	2,65	5,24	1,87
Одеський	2,37	3,16	2,10	9,92	2,40	2,04	0,49	2,93
Полтавський	0,64	0,61	0,10	0,04	1,65	0,38	0,62	0,99
Рівненський	0,19	0,21			0,28	0,24		0,05
Сумський	1,67	0,74	0,16		10,87	1,04	0,69	0,52
Тернопільський	0,19	0,20	0,02	0,41	0,31	0,20	0,04	0,59
Харківський	16,86	14,12	8,19	4,44	9,59	23,29	18,26	2,21
Херсонський	0,46	0,61	0,46	0,68	1,65	0,13		
Хмельницький	0,12	0,11		2,74	0,73	0,02		0,03
Черкаський	0,72	0,53			4,15	0,37	0,07	0,49
Чернівецький	0,41	0,45	0,75		0,69	0,20	0,57	0,01
Чернігівський	0,49	0,64		1,82	1,57	0,03	0,30	
м. Київ	39,03	51,26	51,70	23,66	17,48	28,69	34,44	28,11
м. Севастополь	1,47	1,24			0,31	0,82	4,04	0,00

Примітка. Фінансування відсутнє

Таблиця 3. Регіональна структура фінансування інноваційної діяльності за джерелами в Україні у 2007 р.

Регіони України	Всього	У тому числі за рахунок коштів, %							
		власних	держ-бюджету	місцевих бюджетів	позабюджетних коштів	вітчизняних інвесторів	іноземних інвесторів	кредитів	Інших джерел
Україна	100	100	100	100	100	100	100	100	100
АР Крим	1,71	1,15	3,47	1,59				3,93	2,79
Вінницький	3,28	2,12	0,12			0,34	24,50	4,48	5,09
Волинський	1,57	1,97						0,63	0,15
Дніпропетровський	10,90	13,63	20,55	1,35		15,24		2,21	4,39
Донецький	24,40	30,71	2,47	0,33		0,00		9,45	
Житомирський	0,57	0,60						0,67	
Закарпатський	0,38	0,10					5,96	0,67	
Запорізький	1,48	1,94	2,91					0,06	
Івано-Франківський	2,45	0,72	0,00	0,27				10,38	
Київський	2,83	1,71	3,88					8,20	0,29
Кіровоградський	0,99	0,71	1,18	33,58		1,77	8,58	0,91	
Луганський	12,41	6,44				0,00	7,94	40,23	
Львівський	2,52	2,19	34,28			22,30	0,39	2,06	
Миколаївський	2,23	2,78	0,04	0,05				0,97	
Одеський	6,85	9,23	1,97	6,01				0,13	
Полтавський	0,92	1,11						0,55	
Рівненський	0,22	0,20						0,43	
Сумський	1,38	1,83					0,35	0,01	0,64
Тернопільський	0,18	0,13					2,77		
Харківський	2,56	2,24	15,58	20,43		1,00	1,47	3,49	0,05
Херсонський	1,28	1,65	0,00			1,71	0,14	0,32	
Хмельницький	0,85	1,02	0,00					0,54	
Черкаський	0,40	0,40	0,20					0,52	
Чернівецький	0,16	0,14		4,75				0,26	
Чернігівський	2,08	0,84	4,57	2,85		57,17	42,34	0,04	
м. Київ	15,40	14,46	8,78	28,80	100,00	0,47	5,55	8,87	86,59
м. Севастополь							0,02		

Примітка. Фінансування відсутнє

пріоритетів ІД на всіх рівнях дає змогу окреслити напрямки та заходи вдосконалення фінансового механізму забезпечення ІД відповідно до умов, що сформовані на цей час. Отже, важливими рисами фінансового механізму ІД є його динамічність, системність, комплексність, структурованість, багаторівневості прояву, цілеспрямованість, керованість, результативність. В загальному вигляді модель фінансового механізму забезпечення ІД наведена на рис. 1.

Механізм фінансування та підтримки інноваційної діяльності визначений ЗУ "Про інноваційну діяльність". У ньому до джерел фінансової підтримки інноваційної діяльності віднесено: а) кошти Державного бюджету України; б) кошти місцевих бюджетів і кошти бюджету Автономної Республіки Крим; в) власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ; г) власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності; д) кошти (інвестиції) будь-яких фізичних і юридичних осіб; е) інші джерела, не заборонені законодавством України. Динаміку фінансування ІД в Україні наведено на рис. 2. [4—5].

Слід зазначити, що у фінансуванні наукових та науково-технічних робіт традиційно високою була роль держави: у 2007 р. у загальному обсязі усіх витрат питома вага коштів Державного та місцевих бюджетів складала 46,2 %, кошти замовників України — 28,1 %, кошти іноземних замовників — 15,9 %, кошти позабю-

джетних фондів залишалися незначними — відповідно 0,3 % (табл. 1) [4—5].

Застосування структурного підходу з метою оцінки результативності чинного фінансового механізму забезпечення ІД дає змогу виявити суттєву регіональну диференціацію у створенні, розподілі та використанні фінансових ресурсів, що спрямовувалися на фінансування наукових та науково-технічних робіт й інноваційної діяльності (табл. 2—3, [4—5]), що навіть за стабільних умов розвитку не забезпечували необхідних масштабів та темпів інноваційного розвитку, бажаних структурно-технологічних зрушень.

Аналіз регіонального розподілу фінансових ресурсів, спрямованих на забезпечення наукової та науково-технічної діяльності у 2007 р. свідчить про існування досить прозорої політики підтримки регіонального наукового потенціалу, у той же час регіональна специфіка фінансового забезпечення інноваційної діяльності підтверджує відсутність сприятливого інноваційного та інвестиційного середовища в більшості регіонів країни. Недосконалість механізму фінансування інноваційних проектів, низька диверсифікація джерел фінансування, впровадження інновацій та відсутність стимулювання інноваційної діяльності призвели до формування сталої тенденції зниження кількості науково- та інноваційно активних підприємств: у 2007 р. їх частка у загальній кількості підприємств складала 14,2%, тоді як у 2000 р.

цей показник становив 18%.

Особливість сучасного етапу формування фінансового механізму забезпечення ІІД полягає у тому, що вплив світової фінансово-економічної кризи значно змінив умови, напрями, масштаби, пропорції формування фінансових ресурсів. Враховуючи існуючі наукові розробки щодо сутності фінансового механізму забезпечення ІІД [1—2] вкрай важливим є визначення тих його складових, дія яких дасть змогу забезпечити реалізацію стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку країни, а в умовах поглиблення впливів світової фінансово-економічної кризи — стабілізувати розвиток економіки та попередити згортання інноваційно-інвестиційних процесів.

Узагальнення існуючих інформаційних джерел дає змогу встановити основні особливості прояву фінансово-економічної кризи у розвитку української економіки, що визначають характер та перспективи формування державного фінансування, фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, кредитних ресурсів, встановити поведінку інвесторів, а також виявити особливості формування венчурного капіталу.

По-перше, з середини 2008 р. швидкими темпами відбувалося звуження традиційних зовнішніх ринків збуту вітчизняної продукції у результаті зниження темпів економічного зростання країн світу, банкрутства низки провідних світових банків, поширення інших негативних тенденцій на світовому ринку: зниження капіталізації і прибутків корпорацій, падіння цін на ряд базових ресурсів та скорочення обсягів світової торгівлі. Як наслідок, відбулося падіння вартості акцій вітчизняних компаній, погіршення становища багатьох банків (деякі з них перебувають на межі банкрутства), зростання безробіття, значне скорочення обсягів будівництва, зупинка багатьох підприємств, передусім металургійних [6].

По-друге, станом на 1.10.2008 р. сума наданих в економіку кредитів сягнула 59 % ВВП. У той же час рівноважний показник банківських кредитів суб'єктам економіки у країні з розміром ВВП на одну особу населення 6941 паритетний долар (фактичний показник України за 2007 р.) становить 37 % ВВП. Це означає, що розмір фактично наданих банками України кредитів у 1,6 разу перевищував рівноважний рівень.

По-третє, розмір валового зовнішнього боргу України після девальвації досяг рівня 64 % від ВВП, що на 7 п.п. перевищував середній показник для країн з перехідною економікою. Внаслідок надмірного залучення зовнішнього позичкового капіталу обсяг міжнародних резервів України покривав лише на 22,6% зовнішні зобов'язання її резидентів (прямих іноземних інвестицій, портфельних пайових інвестицій, валових боргових зобов'язань) [7].

По-четверте, у короткий термін часу відбувся вплив іноземних інвестицій з економіки держави, відбувається швидке зменшення інвестиційних потоків через жорсткі умови фінансування [8].

Загальноекономічна ситуація в Україні на кінець 2008 р. оцінювалася таким чином: із 73 країн Україна посідала 2 місце серед найуразливіших держав; банківському сектору країни привласнено 10 категорію, до якої належать найслабші й найуразливіші банківські сектори у світі; за квартальною оцінкою фінансових ризиків Американського казначейства (вересень 2008 р.) Україна потрапила до 10-ти країн із найвищим ступенем фінансового ризику в світі; країні загрожує зріст зовнішньоторговельного балансу, який може перевищити рівень у 10 % ВВП, що є критичним для економік кра-

їн, що розвиваються [9].

У першій половині 2009 р. в Україні за даними Держкомстату [4] макроекономічна ситуація продовжувала погіршуватися. Так, за перший квартал ВВП країни порівняно з відповідним періодом 2008 р. становив 79,7% (у постійних цінах 2007 р.). За першу половину 2009 р. обсяг промислової продукції порівняно з аналогічним періодом 2008 р. зменшився на 31,1%, обсяг продукції будівництва — відповідно на 54,9%; перевезення вантажів — на 31,8%, а пасажирів — на 12,2%, обсяг роздрібною торгівлі знизився на 15,2%, оптової — на 24,6%. Змінилися масштаби експортно-імпоротної діяльності: на 44,1% скоротився обсяг експорту, відповідно імпорту — на 52% (січень-травень 2009 р. до відповідного періоду 2008 р.).

Найбільш реальним джерелом фінансування інноваційно-інвестиційних процесів залишаються власні кошти, як правило, високорентабельних підприємств. Аналіз статистичних даних свідчить, що за січень-травень 2009 р. фінансовий результат підприємств від звичайної діяльності до оподаткування становив 18,0% від обсягу цього показника за відповідний період 2008 р. Якщо на кінець 2008 р. одержали прибуток 62,8% підприємств, то у травні 2009 р. кількість таких підприємств зменшилася до 54,4%.

У регіональному розрізі ситуація виглядала таким чином. Якщо на кінець 2008 р. 11 регіонів країни мали позитивний фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, то на травень 2009 р. їх налічувалося 15, при цьому ситуація за регіонами є досить динамічною. У 2008 р. ці ресурси розвитку в основному були сконцентровані у Дніпропетровському, Донецькому регіонах та Києві (70,5% прибутку). За січень-квітень 2009 р. спостерігається тенденція до зниження прибутків прибуткових підприємств порівняно з відповідним періодом 2008 р., їх зменшення спостерігалось у 12 регіонах, найгіршою є ситуація щодо зменшення прибутків у Луганському (на 67,2%), Рівненському (на 65,4%), Дніпропетровському (на 56,2%), Черкаському (на 53,1%), Донецькому (на 38,1%) регіонах.

У галузевому розрізі у січні-травні 2009 р. основна частина прибутку була сформована у промисловості (31,2%), фінансовій діяльності (18,6%), у сфері операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу, наданні послуг підприємцям (17,3%), торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів, предметів особистого вжитку (15,3%), діяльності транспорту та зв'язку (15,1%). Разом з тим, за цей період порівняно із 2008 р. у промисловості значно збільшилася кількість збиткових підприємств, зокрема у добувній промисловості (з 41,1% до 66,3%), фінансовій діяльності, торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів, предметів особистого вжитку (15,3%), діяльності транспорту та зв'язку (15,1%), зростають масштаби збитків.

Відбулося скорочення експорту товарів: якщо темпи зростання експорту за січень-квітень 2008 р. становили 131,1%, імпорту відповідно — 150,6%, то у 2009 р. за такий самий період експорт скоротився на 41,21%, а імпорт — на 50,1%. При цьому скорочення обсягу експорту є характерним для усіх регіонів країни за винятком Миколаївського та м. Києву. Найгіршою є ситуація у Луганському (-73,5%), Івано-Франківському (-73,4%), Дніпропетровському (-63,7%), Полтавському (-55,8%), Волинському (-53,4%), Запорізькому (-52,4%) регіонах. Від'ємне зовнішньоторговельне сальдо за січень-квітень 2009 р. мали 6 регіонів (Во-

линський, Київський, Львівський, Тернопільський, та м. Київ), для України в цілому цей показник становив — 2209,7 млн дол.

Значно скоротився приток прямих іноземних інвестицій: у 2008 р. — на 22,1 %, за січень-березень 2009 р. — на 75,6 %. В абсолютному вимірі потік іноземних інвестицій за січень — березень 2008 р. становив 3364,8 млн дол., а в 2009 р. за цей же період — 819,5 млн дол. Така ж ситуація спостерігалася у 14 регіонах країни. Позитивну динаміку надходження прямих іноземних інвестицій зберегли м. Київ, Київський, Івано-Франківський, Кримський, Луганський, Дніпропетровський, Волинський, Полтавський, Донецький, Херсонський, Одеський, Рівненський, Миколаївський регіони. Найбільшими інвесторами за досліджуваний період залишалися Кіпр (більше 21 %), Німеччина (більше 17 %), Нідерланди (біля 9 %), Австрія (біля 7 %).

Зі зростаючою динамікою відбувається процес скорочення капітальних інвестицій. За січень-березень 2009 р. за рахунок усіх джерел фінансування освоєно 25174,4 млн грн. інвестицій в основний капітал, що складає 60,5 % від аналогічного періоду 2008 р., та 85,4 % від рівня 1990 р. При цьому змінюється структура інвестування: зменшується питома вага коштів державного бюджету (із 17, % до 1,3 %), місцевих бюджетів (з 3,0 % до 1,9 %), відповідно зростає питома вага власних коштів підприємств та організацій (з 59,6 % до 66,7 %). Якщо у 2008 р. (січень-березень) обсяги інвестицій у розрахунок на одну особу становили 736,4 грн., то у 2009 р. — відповідно 546,3 грн. (або на 25,8 % менше). Процес скорочення інвестицій в основний капітал охопив всі регіони країни за винятком м. Севастополь.

Відбувається зменшення реального доходу населення, зростає заборгованість по заробітній платі, рівень безробіття, швидкими темпами розвиваються інфляційні процеси.

Таким чином, у досить короткий термін у країні відбулися кардинальні зміни умов формування фінансових ресурсів, масштаби та напрями руху основних потоків капіталу, змінилися умови функціонування ринку капіталу в цілому, що потребує визначення ключових методів, важелів, інструментів спрямування фінансових ресурсів на забезпечення ІД, перегляду механізму акумуляції коштів, принципів і процедур вкладання мобілізованого капіталу, вдосконалення механізму контролю за інвестиціями, пошуку нових організаційних форм використання коштів.

Складність вирішення цього завдання полягає у кількох причинах.

По-перше, фінансовий механізм є системним явищем, але його повна реконструкція в таких складних умовах навряд чи потрібна та може бути практично реалізованою.

По-друге, попередня динаміка ІД в країні та її регіонах була повільною та не створила необхідних передумов структурно-технологічного вдосконалення виробництва. Чітко не визначені пріоритети ІД (або надмірно загальні) не дають змоги визначити й пріоритети фінансового забезпечення їх реалізації.

По-третє, невирішеність питань нормативно-правового, організаційного, фінансового забезпечення гальмує процес інноваційно-інвестиційного розвитку та перешкоджає його прискоренню.

По-четверте, збереження високого рівня енергоємності виробництва призводить до зниження конкурентоспроможності української продукції не лише на світо-

вих, а й на внутрішніх ринках. При цьому залишаються відсутніми фінансові стимули енергозаощадження для основних споживачів енергоресурсів (особливо в державному секторі економіки).

Таким чином, з метою збереження необхідного рівня фінансового забезпечення ІД у кризових умовах розвитку важливим є перегляд чинного фінансового механізму та визначення основних напрямів його вдосконалення, які в узагальненому вигляді можуть бути зведені до наведених нижче.

Досвід зарубіжних країн переконує, що одним з надважливих напрямів вдосконалення фінансового механізму ІД у таких умовах є, перш за все, посилення державного регулювання у сфері капітального інвестування, що має супроводжуватися переглядом пріоритетів державного інвестування та потребує відповідного вдосконалення процедур спрямування бюджетних коштів на реалізацію визначених стратегічних пріоритетів, створення передумов структурної перебудови економіки на інноваційній основі з урахуванням наявного науково-технічного та інноваційного потенціалу.

У умовах фінансової кризи держава залишається важливим інвестором, а бюджетні кошти мають бути спрямовані на капітальні інвестиції в інфраструктуру, нові технології, освіту тощо. При цьому надзвичайно важливим завданням є обрання середньо- та довгострокових загальнонаціональних та регіональних пріоритетів розвитку, які повинні мати інноваційний характер. З цією метою слід провести інвентаризацію національних та регіональних стратегій, прийняття цільових програм розвитку, визначити їх соціально-економічну результативність в умовах поглиблення кризи, здійснити їх коригування з точки зору доцільності реалізації та існуючих ресурсних обмежень. Такий підхід потребує створення цілісної інформаційно-методичного забезпечення ІД, що включає узгоджену за рівнями її здійснення систему відбору, оцінки, моніторингу і корегування інвестиційних проектів, що реалізуються за державні кошти, а також моделі інституційного й організаційного забезпечення їх реалізації, перегляду функцій та повноважень усіх учасників бюджетного процесу з метою підвищення його результативності.

Разом з тим, слід враховувати, що існуюча практика використання бюджетних коштів має ряд недоліків. Перш за все, мова йде про організацію належного контролю за відбором, формуванням та виконанням бюджетних програм, їх результативністю. Вкрай важливим є визначення та застосування чітких інноваційно-інвестиційних орієнтирів (критеріїв, показників) оцінки результативності таких цільових програм при впровадженні режиму жорсткої економії бюджетних коштів. Крім цього, слід чітко визначити джерела фінансування прийнятих програм. Лише за таких умов може бути реалізована пропозиція щодо створення Національної програми інвестування, що потребує розробки методологічних засад спрямування бюджетних коштів на їх реалізацію [10]. Зрозуміло, що реалізація такого підходу потребує перегляду функцій та повноважень усіх учасників бюджетного процесу з метою підвищення його результативності.

Розширення дохідної частини бюджету може бути здійснено й за рахунок удосконалення ефективності використання бюджетних коштів, забезпечення певної мобільності їх використання на рівні головних розпорядників бюджетних коштів із урахуванням реальної ситуації, що потребує створення ефективної реалізації. Особливо це стосується реалізації програм з енергоз-

береження, економії комунальних платежів, оптимізації видатків в бюджетній сфері.

Практична реалізація цього напрямку потребує формування такої моделі дій держави у реалізації інноваційних проектів, де мають бути визначені принципи та критерії державного фінансування капітальних видатків, а умови надання бюджетних коштів для реалізації інвестиційних проектів (обов'язковість повернення, безповоротне фінансування, закріплення прав власності на створені із залученням бюджетних коштів активи тощо) мають бути зрозумілими та прозорими.

Іншим, не менш важливим напрямом вдосконалення фінансового механізму використання бюджетних коштів є інвентаризація об'єктів державної та комунальної власності, оцінка ефективності її використання та розробка системи відповідних заходів, вдосконалення "обліку активів, створених за рахунок бюджетних коштів; набуття державою/органом місцевого самоврядування права власності на об'єкти, створені за кошти відповідних бюджетів, визначення форм участі держави/органу місцевого самоврядування у спільних проектах один із одним та з приватними особами/підприємствами" [10, с. 56]. Як показує практика, в цій сфері є невикористані резерви.

Не менш важливою умовою оптимізації інноваційно-інвестиційного процесу є забезпечення самоорганізації інвестиційних потоків, для чого пропонується спрощення умов ведення бізнесу, зниження податкового навантаження на капітальне інвестування й доходи фізичних осіб, підвищення інвестиційної привабливості країни. Це дасть змогу поживити внутрішній ринок за рахунок підвищення купівельної спроможності населення, підтримати малий та середній бізнес. За таких умов значно зростає роль амортизаційної політики, яка виступає певним регулятором процесів відтворення, ефективним інструментом стимулювання швидкої реалізації досягнень науково-технічного прогресу та прискорення оновлення виробничого обладнання. В умовах кризи доцільним є широке застосування прискореної амортизації як методу податкових пільг, яку отримують підприємства, що інвестували свої фінансові ресурси в основний капітал [11, с. 35].

З метою розширення джерел фінансового забезпечення інвестиційної діяльності пропонується: удосконалення тарифної політики (перш за все це стосується ринку житлово-комунальних послуг); запровадження податкових стимулів для конкретних видів діяльності (конкретних підприємств, які відносяться до проривних, п'ятого чи шостого технологічних укладів), енергозбереження, запровадження механізмів бюджетної підтримки та механізмів взаємодії з приватним капіталом; залучення коштів міжнародних фінансових установ під гарантії уряду; розвиток публічно-приватного партнерства як спосіб залучення коштів приватних інвесторів. Не менш важливими є пошуки механізмів здешевлення кредитних ресурсів до рівня світових.

ВИСНОВКИ

Критичний аналіз існуючих підходів щодо розуміння сутності світової фінансово-економічної кризи та особливостей її прояву в країнах із різним рівнем розвитку, сукупності заходів щодо запобігання її розгортанню, реалізовані у ряді країн світу, та пропозицій з боку науковців переконують, що навіть у кризових умовах основні напрями виходу з кризи мають бути пов'язані із інноваційною діяльністю, а також ефективністю

застосування фінансових важелів її забезпечення, реструктуризації чинного фінансового механізму із врахуванням тих кардинальних змін, які відбуваються у формуванні фінансових ресурсів.

Головним призначенням фінансового механізму ІД є оптимізація руху фінансових ресурсів на загальнодержавному, регіональному, галузевому, локальному рівнях, що дає змогу забезпечити безперервність процесу виробництва господарюючих суб'єктів, розширити їх виробничі фонди (основні та обігові), активно впливати на зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції, зростання доходів і підвищення ефективності виробництва на основі впровадження інновацій. Отже, формування фінансового механізму, який забезпечує повну залежність між економічними потребами, інтересами, мотивами та результатами ІД, враховує на всіх стадіях організації ІД наявні економічні фактори, ресурси, функції та особливості розвитку продуктивних сил країни, регіонів, галузей, фірм та підприємств, що є в край важливим завданням сьогодення. Саме за таких умов комплексна дія на структурні елементи фінансового механізму ІД може забезпечити досягнення кінцевої цілі.

Створення сприятливих макроекономічних умов ІД потребує системного впливу на економічні інтереси її основних суб'єктів. Визначені на комплексній основі напрями та заходи по вдосконаленню фінансового механізму з урахуванням рівнів його реалізації можуть забезпечити стабілізаційні ефекти, попередити згортання інноваційно-інвестиційних процесів та подолати протисторіві диспропорції у розвитку країни та її регіонів.

Література:

1. Онишко С.В., Паєнко Т.В., Швабій К.І. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності. — К.: КНТ, 2008. — 256 с.
2. Інвестиційно-інноваційна діяльність та система її фінансового забезпечення: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.04.01 [Електронний ресурс] / А.Я. Кузнєцова. — К.: Держ. установа "Ін-т економіки та прогнозування НАН України", 2005. — 36 с.
3. ЗУ "Про інноваційну діяльність".
4. <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. — К.: ДП "Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України", 2008. — 361 с.
6. Кабанов Методологічні засади ідентифікації кризових явищ на ринку фінансових інвестицій України // Фінанси України. — 2009. — №4. — С. 109—117.
7. Інститут економічних досліджень і політичних консультацій // Місячний економічний моніторинг України. — 2008. — № 10.
8. Вахненко Т.П. Фінансова криза в Україні: фактори, механізми дії, заходи подолання // Фінанси України. — 2008. — №10. — С. 3—21.
9. Білорус О. Сучасна світова фінансово-економічна криза як прояв тоталітарної кризи системи глобалізму // Економічний часопис — XXI. — 2008. — № 11—12.
10. Запатріна І.В. Розвиток системи державного інвестування в Україні // Фінанси України. — 2009. — №4. — С. 52—64.
11. Багратян Г.А., Кравченко І.С. Світова криза та Україна: проблеми й нові підходи щодо фінансового регулювання // Фінанси України. — 2009. — №4. — С. 33—41.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2009 р.